

С. К. КОСТЮЧКОВ

Херсонський державний університет

**СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ
СИСТЕМИ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН У ПЕРШІЙ ДЕКАДІ ХХІ
СТОЛІТТЯ**

Проблема формування нової системи світоустрою, коли активно реалізуються взаємодія та взаємопроникнення сучасної мультиполярної системи міжнародних відносин із модерними тенденціями світооблаштування — глобалізацією, локалізацією, інтеграцією та дезинтеграцією, світовою економічною кризою, зміною ролі національних держав, є однією із ключових проблем сучасної науки. Особливий науковий інтерес викликають напрям, зміст та якість даного процесу, позначеного відмінністю або подібністю функціонуючих соціально-політичних систем, в яких об'єктивна суспільна реальність визначає зміст геополітичної дійсності.

Постановка проблеми. В першій декаді ХХІ століття відбуваються процеси суттєвої трансформації системи міжнародних відносин, якісно нової конфігурації світоустрою, котрий ґрунтується на загальних, детермінованих історичними умовами принципах. Соціально-політичне, культурно-етнічне, національно-духовне розмаїття сучасного світу, неухильно зростаюче значення міждержавних, міжнаціональних комунікацій, стрімкість подій сучасного життя суспільства являє собою об'єктивний процес, обумовлений розвитком інтегрованих в нього суб'єктів міжнародних відносин. Напрямок, зміст та якість даного процесу детерміновані рисами відмінності/подібності існуючих

соціально-політичних систем, в котрих об'єктивна суспільна реальність в значній мірі задає (зумовлює) контент геополітичної дійсності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження проблем нової системи міжнародних відносин знайшли відображення у працях закордонних вчених, таких як Р. Арон, З. Бжезинський, Б. Бюзан, Е. Гідденс, Р. Гілпін, Ч. Капхен, Дж. Кірпатрік, Г. Кіссінджер, М. Конеллі, Г. Моргентау, Дж. Най, Дж. Розенау, У. Ростоу, У. Томпсон, Е. Тоффлер, К. Уолтц, Дж. Форрестер, Дж. Фрідман, Ф. Фукуяма, Р. Хаас, Ю. Хабермас, С. Хантінгтон та інших. У сфері дослідження глобальних проблем, у тому числі міжнародних відносин, значний інтерес викликають праці як українських науковців – В. Бебика, Л. Губернського, Є. Камінського, В. Крушинського, В. Манжоли, Ю. Пахомова, М. Фесенка, А. Філатова, І. Хижняка, С. Шергіна, С. Юрченка так і їхніх російських колег - Т. Бордачова, С. Глазьєва, В. Дахіна, Б. Кагарлицького, С. Караганова, В. Кувалдіна, Ф. Лукьянова, В. Ніконова, А. Панаріна, Е. Проніна, С. Смутьського, А. Уткіна, В. Цимбурського та інших.

Мета дослідження. В рамках заявленої теми автором були поставлені наступні завдання: розглянути сучасний світоустрій як поліаспектну складноструктуровану систему з певними політичними, економічними, духовними та іншими відносинами і зв'язками; сформулювати специфічні закони, що встановлюють необхідні, загальні, сутнісні зв'язки між структурними елементами, з яких побудована світополітична конструкція; зробити теоретико-методологічний та практичний висновки про особливості функціонування системи міжнародних відносин; проаналізувати певні аспекти співпраці складових сучасної системи світоустрою, дослідити характер і вектор їхньої сінергетики, враховуючи те, що функціонувати вони мають задля збереження миру на Землі й, безумовно, задля всебічного розвитку кожної людини на планеті, захисту її прав, свобод та інтересів.

Виклад основного матеріалу дослідження. В ХХІ столітті перед людством постала проблема докорінних змін комплексу глобальних проблем, в

тому числі міжнародних відносин, зміст яких зі всією очевидністю характеризує новий етап світового розвитку. Зростаюча імплікація культур, цивілізацій, регіонів, країн актуалізує динаміку широкомасштабних процесів світової глобалізації, що, безперечно, зумовлює з'єднання або роз'єднання народів з одного боку, а з іншого – понижує роль національних державних утворень, що послаблює або взагалі руйнує існуючі нестійкі зв'язки світооблаштування. Головним завданням сучасних політологічних досліджень постає звернення до переосмислення політичної картини світу з метою прогнозування розвитку нового порядку або нового хаосу. Таким чином, усвідомлення формування нового загальноцивілізаційного світобачення являє собою сьогодні одну з найбільш важливих проблем, котра найтіснішим образом пов'язана з найголовнішою проблемою сучасного світу – задачею збереження життя на Землі.

Ми вважаємо, що аналізуючи розвиток системи міжнародних відносин потрібно в методологічному і в концептуальному плані враховувати як еkleктичність, стохастичність, евентуальність, контрадикторність даного процесу, так і технологічні, організаційні, правові й координаційно-регулюючі новації, пов'язані з регіональними, державними, етнонаціональними, транснаціональними складовими системами міжнародних відносин.

Л.Берталанфі визначає систему як сукупність взаємозалежних чи взаємодіючих елементів, що утворюють певну стійку структурну єдність, в якій система реалізує свою цілісність. В складних системах, в даному контексті — соціально-політичних, цілісність проявляється з максимальною ефективністю — в актуалізації важливих системних якостей: самоорганізації і самокерованості [1]. Виходячи з цього, визначаємо систему міжнародних відносин як динамічну інтерактивну взаємодію у політико-часовому просторі державних й недержавних утворень, політичних, соціальних, економічних сил, що розвивають комплекс конкретних конструктивних або деструктивних

процесів у загальносвітовому просторі, екстремумами якого є консенсус і конфлікт.

Зазначимо, що даний простір є вельми специфічним як за своєю структурою, цілями, умовами й правилами розвитку і взаємодії, так і за політичними й ідеологічними спрямуваннями, установками, перевагами, котрі є необхідними (але не достатніми) передумовами й, власне, продуктами подібної взаємодії.

Слід зауважити, що політичні, соціальні, економічні колізії, характерні для сучасного світу, їх концептуальний аналіз необхідно вибудовувати, виходячи із принципів, що детермінують загальну консенсусну парадигму регулювання процесів, іманентних (властивих) системі міжнародних відносин. Таким чином, дефініції соціально-політичних аспектів функціонування системи міжнародних відносин є нічим іншим, як проявами соціально й політично значущих інтеракцій у конкретних специфічних умовах життя та певних аспектах існування національно-державних утворень, суспільних груп, організацій і, нарешті, самої особистості. Звідси витікає вельми важливий не тільки теоретико-методологічний, але й практичний висновок про те, що особливості функціонування системи міжнародних відносин почасти сприймаються не у формі ретельно обґрунтованих наукових результатів й концепцій, але у вигляді зафіксованих у настроях та інтенціях індивідів, які складають соціально-політичні групи різного масштабу. В дійсності потреби узагальненої, інтегрованої людини цілком залежать від запитів геополітичного середовища, котре, в свою чергу здатне реалізуватися як проекція прагматичної, конструктивної, гармонійної, безконфліктної взаємодії між державами у майбутньому.

У даному контексті значної актуальності набуває саме конфлікт, поняття та зміст котрого, як суто зіткнення протилежних сил, інтересів, думок, трансформуються у сучасному світі від казуального конфлікту до конфліктного буття. Конфліктність нашої епохи — це, на думку російського політолога

Е.Проніна, перш за все онтологічна даність й одночасно об'єктивно-цілісний етап соціально-політичної ери з усіма її протиріччями, кризами, конфліктами. Ця обставина, продовжує дослідник, продиктована перш за все тим, що політичний час епохи стає байдужим до потреб та бажань громадян, які програмують його загибель [4, 17].

Трансформація системи міжнародних відносин від біполярної до мультиполярної (багатополярної) продовжується (втім, С. Хантінгтон наголошує на бімультиполярній моделі), але варто пам'ятати, що і в цьому питанні немає домінуючого уявлення. У даному дискурсі певний сенс має теза Р. Хааса стосовно розуміння сьогоденного світу як безполюсного, в якому владу розподілено між багаточисельними, але відносно рівновеликими центрами. За умов багатополярності у системі міжнародних відносин регулюючі та обмежуючі її фактори перебувають під впливом позасистемних чинників, що визначаються конфігурацією політичних сил всередині конкретної країни, наявністю та потужністю опозиції/апозиції між цими силами, зокрема, у аспектах зовнішньої політики. Із посиленням тенденцій багатополярності безумовно актуалізується методологічний принцип: чим складніші процеси, які супроводжують функціонування системи, тим більший ступінь свободи даної системи, тим активніше зростає чисельність функціональних зв'язків й загальний показник напруженості у цілому в системі. При цьому зауважимо, що подібні зміни у системі призводять до її розбалансування, що в свою чергу стимулює структурні елементи системи працювати у напрямі пошуків додаткових ресурсів, спрямованих на стабілізацію як системи в цілому, так і її окремих елементів. Дане положення вповні коннотується із класичним принципом Ле-Шательє: якщо система знаходиться в рівновазі, то за впливу діючих на неї сил, що викликають порушення рівноваги, система переходить в стан, який послаблює ефект зовнішнього впливу.

Будь-яка система, в тому числі і соціальна, в процесі функціонування та розвитку неодмінно проходить шлях здійснення внутрішніх трансформацій, які імпліцитно реалізуються відповідно до релевантних даній системі законів, принципів, закономірностей [3, 725]. Надзвичайно важливо визначити і виділити ці загальні принципи, котрі є основою організації та функціонування системи міжнародних відносин. Вбачається доцільним, враховуючи властиві системі міжнародних відносин глобально-консолідуючі функції, сформулювати певні закони, що коннотують необхідні, загальні, сутнісні зв'язки між структурними елементами, з яких досліджувана конструкція побудована.

Закон стратегічної суспільної мети визначає необхідність формування всезагальної, конгеніальної структурним елементам міжнародної системи мети, що сприятиме подальшому стабільному розвитку системи. Мета відповідає заданим параметрам, якщо вона: зафіксована в суспільній свідомості; інспірує максимальну когеренцію (згуртованість); задає напрям суспільної інтенції (спрямованості). За твердженням В. Парето, вибір окремою людиною або соціальною групою конкретної точки на шкалі цінностей значно знижує привабливість інших точок, тобто, якщо преферентний вибір зроблено, будь-які альтернативні варіанти вбачаються нонсенсом. Асоціації громадян — політичних особистостей, на думку Р. Патнема, створюються задля спільного досягнення цілей, що відповідають їхнім спільним бажанням, а також сприяють ефективності й стабільності демократичної влади, створюють умови для функціонування системи політичного плюралізму [2, 207].

Закон пріоритету соціальних цілей: конструктивний розвиток та оптимальне функціонування системи міжнародних відносин можливі за умови переважання соціальних цілей над політичними, економічними та ін., при цьому в основі всіх соціальних відносин та зв'язків знаходиться індивід, мотивом поведінки якого є ідеали свободи, незалежності, самостійності.

Процес досягнення соціальних цілей реалізується у вигляді конкретної матеріальної сили, котра виступає як потужний фактор суспільного розвитку —

соціогенезу. Усвідомлення індивідом пріоритету соціальних цілей перетворюють його на ідеальний тип людини, яка відчуває свою відповідальність не тільки в місцевому, локальному масштабі, але й у світовому, глобальному вимірі. Ніякі досягнення держави у політичній сфері не здатні об'єднати суспільство, якщо в ньому, відповідно до так званого «принципу Матфея», бідні біднішають, а багаті — багатішають.

Системи, створені людиною — соціальна, політична, економічна, правова, культурна та ін., є системами фрактальними, тобто кожен елемент подібний — конструктивно, організаційно, функціонально — структурі всієї системи. Така властивість системи дає можливість сформулювати **закон фрактальності системи міжнародних відносин**: зростаюча ефективність діяльності кожної функціональної одиниці системи міжнародних відносин забезпечує підвищення рівня організації системи узагалі. Однак слід зауважити, що тут має місце і зворотній вплив системи на її окремі елементи. Соціокультурні, політичні особливості суспільств, на які накладається (як правило, компульсивно), цивілізуючий продукт діяльності міжнародних, транснаціональних організацій, викликають своєрідну дифракцію якісних ознак подібних суспільств, як структурних елементів системи міжнародних відносин. При цьому формується реальність із непередбачуваними, подекуди неприйнятними для світової спільноти якостями, ознаками та проявами (тут доречно пригадати біблійне «нове вино у старі міхи»). Невдалі спроби експорту адвентивних ідей, доктрин, цінностей в історично сформований буттєвий простір країн, як правило, слаборозвинених (наприклад, дії європейських держав та США у Афганістані) — яскрава тому ілюстрація. Втім, зважаючи на прогресуючий кросинг народів, культур, цивілізацій, активізацію процесів глобалізації та локалізації, у широкому розумінні є підстави стверджувати, що світова система суспільств виглядає як теоретична модель єдиного об'єкта — світової спільноти суспільств.

Закон прогресуючої субсидіарності ґрунтується на загальноприйнятному понятті «субсидіарність». Принцип субсидіарності передбачає забезпечення такого положення, при якому компетенція у тій чи іншій сфері суспільної діяльності по можливості належить найбільш низькому рівню управління, максимально наближеному до населення. У даному контексті закон прогресуючої субсидіарності може бути сформульовано наступним чином: прогресивний розвиток світової системи суспільств збільшує компетенцію уряду окремої держави, мінімізуючи можливість впливу на нього з боку не тільки іншої держави, але й з боку наддержавних структур, за винятком явної загрози всій системі, або її окремим елементам. В умовах сьогодення США, наприклад, пояснюють деякі власні дії у світовій політиці (операції в Югославії, Афганістані, Іраку) принципом R2P (responsibility to protect) — «відповідальність захищати», але у багатьох випадках подібна «відповідальність» вбачається не тільки некоректною, але й певному сенсі деструктивною.

Нарешті, *закон безперервної елаборації*: система міжнародних відносин як самоорганізована і самокерована система постійно потребує для власного функціонування і розвитку корегуючих уточнень, доопрацювань, прогресивних наукових розробок, за відсутності яких система світоустрою деволуціонує, починає експортувати ентропію, щоб підтримувати власну ентропію на невисокому рівні. Все це, зважаючи на вже згадані стохастичність та евентуальність функціонування системи міжнародних відносин, дозволяє зробити висновок, що її розвиток не завжди (точніше, майже завжди не-) співпадає з прогнозами та очікуваннями; подібні антиципації навіть окремих етапів еволюції системи міжнародних відносин не відповідають очікуванням акторів процесу; настає ефект Кінсі, сутність якого у тому, що припущені очікування взагалі не очікуються.

Почасти стратегічні прорахунки політиків різних рангів, а також натхненників й розробників сучасної системи міжнародних відносин

призводять до стану, про який американський політолог Джей Форрестер з певною долею сарказму писав: «За погіршенням ситуації слідує зусилля, які її ще більше погіршують» [5, 195].

Отже, перед сучасними політологами (й не тільки) постає сьогодні досить складне завдання: переосмислити політичну картину світу з метою прогнозування розвитку нового світобачення, актуалізувати вирішення однієї з найважливіших проблем сучасності – проблеми збереження життя на планеті Земля. Доречним вбачається у якості підсумку нагадати вислів німецького філософа О. Хьоффе: «Нам варто усвідомити: щоб вижити, ми повинні не тільки діяти по-іншому, але й по-іншому мислити» [6].

Література

1. Берталанфи Л. Общая теория систем — критический обзор. /Л.фон Берталанфи: [пер. с англ. Н.С.Юлиной]. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://macroevolution.narod.ru/bertalanfi.htm>

2. Гражданское общество: истоки и современность / [Научн. ред. Кальной И.И., Лопушанский И.Н.]. — СПб: Юридический центр Пресс, 2006. — 492с.

3. Костючков С.К. Структурні особливості та системні якості громадянського суспільства: соціологічна інтерпретація / С.К. Костючков // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць. — Випуск 70 (3). — К.: ВІР УАН, 2013. — С.723-727.

4. Пронин Э.А. Социально-политические конфликты современности: теоретические модели и национальная практика: автореф. дисс. на соиск. ученой степени доктора полит. наук: 23.00.04 / Пронин Э.А. — М., 2004. — 51с.

5. Форрестер Дж. Мировая динамика / Дж.Форрестер. — М., С-Пб.: Terra Fantastica, 2003. — 379с.

6. Hoffe O. Tragen die Wissenschaften eine Verantwortung für unsere Zivilisation?//Zukunftsethik und Industriegesellschaft (Hrsg.von Meyer Th., Grebing H.) — München, 1986. — S.77.

Не можна не погодитися із думкою А. Тойнбі про те, що історія кожного народу, держави та цивілізації у цілому розвивається за принципом виклик — відповідь — виклик. Процес формування нової системи міжнародних відносин відбувається в умовах, коли активно реалізується імплікація сучасної мультиполярної системи міжнародних відносин із модерними тенденціями розвитку міжнародних відносин: глобалізацією, локалізацією, інтеграцією та дезинтеграцією, світовою економічною кризою, зміною ролі національних держав. Докорінні правові, політичні й соціальні реформи змінюють стереотипи соціально-політичної реальності, модифікують концептуальне оформлення існуючих моделей міжнародного життя, потенціюючи формування нових проектів світоустрою, котрі ґрунтуються на принципах співпраці, відкритості, взаємної відповідальності, політичного, соціального, економічного й культурного партнерства.

Нельзя не согласиться с мнением А. Тойнби о том, что история каждого народа, государства и цивилизации в целом развивается по принципу вызов — ответ — вызов. Процесс формирования новой системы международных отношений происходит в условиях, когда активно реализуется импликация современной мультиполярной системы международных отношений с модерными тенденциями развития международных отношений: глобализацией, локализацией, интеграцией и дезинтеграцией, мировым экономическим кризисом, изменением роли национальных государств. Коренные правовые, политические и социальные реформы меняют стереотипы социально-политической реальности, модифицируют концептуальное оформление существующих моделей международной жизни, потенцируя формирования новых проектов мироустройства, которые основываются на принципах сотрудничества, открытости, взаимной

ответственности, политического, социального, экономического и культурного партнерства.

We can not agree with the opinion of Arnold Toynbee that the history of every nation, state and civilization as a whole develops the principle challenge — response — a challenge. The formation of a new system of international relations comes at a time when actively realized the implication of modern multipolar system of international relations on modern trends in international relations: globalization, localization, integration and disintegration, global economic crisis and the changing role of nation states. Radical legal, political and social reforms changing patterns of socio-political reality, modify the conceptual design of existing models of international life potentsiyuyuchy formation of new world order projects that are based on the principles of cooperation, transparency, mutual accountability, political, social, economic and cultural partnership.